

модда.; Ўзбекистон Республикасининг 2007 йил 11 июлдаги “Қамоққа олишга санкция бериш ҳуқуқи судларга ўтказилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги Қонуни. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2007 й., 6-сон, 249-модда.

6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 1 майдаги ПФ-3993-сон “Ўзбекистон Республикасида адвокатура институти янада ислоҳ қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2008 йил, 18-сон, 144-модда.; Ўзбекистон Республикасининг 2008 йил 31 декабрдаги “Адвокатура институти такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги Қонуни. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2008 й., 52-сон, 514-модда.

7. Ўзбекистон Республикасининг 2012 йил 18 сентябрдаги “Суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги Қонуни. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2012 й., 38-сон, 433-модда.

8. Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 4 сентябрдаги “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги Қонуни. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2014 й., 36-сон, 452-модда.

9. Ўзбекистон Республикасининг 2015 йил 20 августдаги “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига хусусий мулкни, тадбиркорлик субъектларини ишончли ҳимоя қилишни янада кучайтиришга, уларни жадал ривожлантириш йўлидаги тўсиқларни бартараф этишга қаратилган ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги Қонуни. // Халқ сўзи газетаси, 2015 йил 21 август, 164 (6347)-сон.

10. Ляхов Ю.А. Новая уголовно-процессуальная политика. – Ростов, 1992. – С. 25.

11. Епифанов Б.В. Принцип социальной справедливости в уголовном праве. Дисс. ...канд. юрид. наук. – СПб., 1993. – С. 143.

12. Уголовный процесс: Курс лекций / Под ред. В.И.Рохлина. – СПб., 2001. – С. 7.

13. Уголовный процесс Республики Узбекистан: Учебник / Б.А.Миренский, Б.Т.Акрамходжаев, Д.М.Миразов, А.Х.Рахманкулов, В.В.Кадырова, Д.Камалходжаев. – Ташкент: Академия МВД Республики Узбекистан, 2014. – С. 19.

14. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодексига шарҳлар. / Ғ.Абдумажидов, А.Алламуратов, З.Иноғомжонов ва бошқ. – Тошкент: ТДЮИ, 2009. – Б.13.

15. Саҳаддинов С. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодексига шарҳлар. Умумий қисм. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2014. – Б. 7.

16. Жиноят ишлари бўйича судларнинг 2014 йил давомидаги иш фаолияти тўғрисида статистик маълумотлар тўплами. – Тошкент, 2015. – Б. 1.

17. Иноғомжонов З. Жиноят процессида суд назоратининг ҳуқуқий табиати. // Тошкент давлат юридик институти ахборотномаси, 2006 йил, 2-сон. – Тошкент, 2006. – Б. 67.

Н.Хайриев,

ТДЮУ катта илмий ходим-изланувчиси,
юридик фанлар номзоди

МАҚСАДГА МУВОФИҚЛИК – ЖИНОЯТ ПРОЦЕССИНИНГ МУҲИМ ПРИНЦИПИ

Аннотация: мазкур мақолада жиноят процессида мақсадга мувофиқлик принцигига доир ғоялар ва бу борадаги олимларнинг фикрлари баён этилган. Шунингдек, унда жиноят-процессуал муносабатларни тартибга солишчи мақсадга мувофиқлик принципи ғояларига доир фикр-мулоҳазалар юритилиб, таклиф ва тавсиялар берилган.

Калит сўзлар: жиноят-процессуал, принцип, жиноят иши, одил судлов, ғоя, процессуал ҳуқуқ, жабрланувчи, айбланувчи, жиноий таъқиб, мақсадга мувофиқлик.

Аннотация: в настоящей статье освещены идеи касательно принципа целесообразности в уголовном процессе, изложены мнения и взгляды ученых по этому вопросу. Также изложены суждения касательно взглядов, идей и мнений о принципе целесообразности, регулирующем уголовно-процессуальные отношения, даны соответствующие предложения и рекомендации.

Ключевые слова: уголовно-процессуальный, принцип, уголовное дело, правосудие, процессуальное право, потерпевший, обвиняемый, уголовное преследование, целесообразность.

Annotation: in this article author had searched the ideas on the principle of the expediency in the criminal proceeding and given the opinions, positions of the scientists about this matter. Also in this article author had given his opinions about opinions and ideas on the principle of the expediency, regulated the criminal proceeding relations as well as given his suggestions and recommendations.

Key words. the criminal proceeding, the principle, the criminal case, justice, the law of procedure, complainant, accused, criminal prosecution, the expediency.

Маълумки, процессуал муддатларнинг қонунда ўрнатилганлиги, унинг ЖПКдаги бошқа принцип – қонунийликка тааллуқли эканлигига оид фикрларни вужудга келтиради. Илмий жамоатчилик орасида шундай таклифлар ҳам мавжуд. Чунончи, В. Н. Баландиннинг фикрича, барча юридик процессларнинг марказида қонунийлик принципи жой эгаллаган, шу сабабдан, унинг ғояси бевосита процессуал қонуннинг вазифаларида акс этади ҳамда қолган принципларнинг вужудга келишига асос бўлади [1, 3-бет.].

Албатта, ушбу нуқтаи назарни умумий тарзда маъқуллаш мумкин. Лекин, шу билан бирга таъкидлаш жоизки, қонунийлик мавҳум ғояни, яъни жиноят процессининг моҳитини акс эттириб, унинг мазмуни бевосита жиноят-процессуал нормаларга жойлашган процессуал қоидалар ва ҳаракатлар тартибидан намоён бўлади ҳамда процессуал фаолиятлар воситасида рўёбга чиқади. Процессуал ҳаракатларнинг турлитуманлиги ва уларни жиноят-процессуал қонуннинг вазифаларига мос келувчи бошқа аниқлаштирилган устувор ғоя – қоидалар билан тартибга солиш эҳтиёжи,

юридик принциплар тизимини шакллантиришга сабаб бўлади.

Бундан ташқари, Россия Федерациясида амалга оширилаётган илмий тадқиқотларда таҳлил этилаётган масалада янада илдамроқ фикрлар илгари сурилмоқда. Жумладан, О.В. Логуновнинг фикрича, жиноят процессига умумий тарзда мақсадга мувофиқлик принципини жорий этиш зарур. Унинг яна ёзишича, мазкур принципнинг тушунчаси нафақат жиноят-процессуал қонунчиликдаги мақсадга мувофиқ муддатларни ўз ичига олади, балки у билан боғлиқ бошқа масалаларнинг ечимини топишга ёрдам беради. Чунончи, муаллиф булар қаторига: жиноий таъқибни мақсадга мувофиқ ҳолатларда бошлаш ёки мақсадга мувофиқ бўлмаган ҳолатларда уни юритишни рад этиш каби масалаларни ҳам киритади [2, 377-бет.].

Жиноят процессига бундай “мақсадга мувофиқлик” принципи бегона эмас, балки у муайян тарихий асосларда шаклланган ҳамда ушбу принципти бугунги кунда айрим ривожланган мамлакатларнинг жиноят-процессуал қонунчилигида кўриш мумкин. Масалан, ГФРнинг ЖПКда ушбу принцип унинг тизимидан ўрин эгаллаган. ГФР ЖПКнинг 153-моддасида мақсадга мувофиқлик ҳолатининг қуйидаги тушунчаси ифода этилган: агар жиноят процессининг предметини кам аҳамиятли ҳуқуқбузарлик ишлари ташкил қилса, прокуратура ваколатли суднинг розилигини олган ҳолда, мақсадга мувофиқ эмаслиги сабабидан жиноий таъқиб юритувини қўзғатишни рад қилишга ҳақлидир [3].

Аммо, шу қонунда белгиланган қоидага кўра, прокурорнинг бундай қарорга келиши учун икки муҳим шарт мавжуд бўлиши зарур. Булар:

- ҳуқуқбузарлик содир этган шахснинг айби кам аҳамиятли эканлиги;
- жиноий таъқибни амалга ошириш оммавий манфаатларга етарли хизмат қилмаслиги.

Аммо қайд этилган моддада бу масалада яна бир қўшимча процессуал шарт эътироф этилган. Унга кўра, содир этилган ҳуқуқбузарлик учун қонунда енгил жазо белгиланган бўлиши лозим.

Шунингдек, агар содир этилган шундай хатти-ҳаракат бўйича жиноят иши қўзғатилган бўлса, қайд этилган шартлар мавжуд бўлган ҳолатда, жиноят иши прокурорнинг ҳамда жиноят иши қўзғатилган шахснинг розилигини олган ҳолда, суд томонидан тугатилиши мумкин (ГФР ЖПКнинг 152-моддаси, 2-банди).

Демак, ГФР ЖПКнинг мазкур нормаси қоидаларидан қуйидаги ўзига хос жиҳатларни англаб олиш мумкин.

Биринчиси, эътироф этилган тоифадаги ишлар бўйича жиноий таъқибни амалга оширишда мақсадга мувофиқлик принципининг мавжудлиги (яъни ҳуқуқбузарлик содир этган шахснинг айби кам аҳамиятли эканлиги туфайли жиноий таъқибни қўзғатишни рад этиш);

Иккинчиси, содир этилган қонунга зид ҳаракат (ҳаракатсизлик)нинг ижтимоий хавфлилик даражаси пастлиги (қонунда ушбу ҳуқуқбузарлик учун енгил жазо қўллаш белгиланган бўлиши лозим);

Учинчиси, жиноий таъқиб фаолияти уни амалга оширувчи шахснинг ихтиёрига боғлиқ эканлиги (мансабдор шахснинг жиноий таъқибни амалга ошириш оммавий манфаатларга етарли хизмат қилмайди деган тўхтамга келганда, жиноий таъқибни қўзғатишни рад этиш);

Тўртинчиси, суд муҳокамасида жиноят ишини тугатиш учун жиноят иши қўзғатилган шахснинг розилигини олиш зарурлиги.

Жиноят процессида мана шундай қоидаларнинг белгиланиши, агар бу масалага вақт нуқтаи назаридан қарайдиган бўлсак, иш бўйича аниқ якуний натижага эришишга, яъни судлов юритuvi вақтини қисқартиришга хизмат қилади. Аммо бу процессуал қоида, бошқа муҳим масалани, яъни жиноят-судлов юритувини жадаллаштиришни тизимли суратда ҳал қилмайди. Балки, жиноят процессининг дастлабки босқичида муайян процессуал ҳаракатни амалга ошириш орқали процессуал-ҳуқуқий муносабатларни вужудга келишини мақсадга мувофиқ эмаслиги сабабли тугатиш тушунчасини назарда тутати.

Мазкур қоида барча тоифадаги жиноят ишларига тааллуқли бўлмаса-да, лекин уни принцип даражасига олиб чикувчи муҳим бир жиҳат мавжуд. У ҳам бўлса, мақсадга мувофиқликнинг жиноят процесси иштирокчиларидаги “ихтиёр”ни, яъни диспозитивлик принципини вужудга келтириш билан боғлиқдир. Диспозитивлик – бу субъектнинг муайян қарор қабул қилишда ўз ихтиёрини намоён қилиш ҳуқуқидир.

Шу билан бирга, асли фуқаролик-процессуал муносабатларни тартибга солиш усули ҳисобланувчи диспозитивликни жиноят-процессуал муносабатларда мавжудлиги, унинг ҳуқуқий мақоми борасида олимлар ўртасида узоқ вақтдан бери мунозара олиб борилса-да [4], лекин у ўзи назарда тутган ғоянинг мазмунидан келиб чиқиб, яъни муайян процессуал масалани ҳал қилиш ҳақидаги қарорни – ишда иштирок этаётган шахснинг ихтиёрига боғлиқ ҳолда қабул қилиш қоидасини жиноят процессининг принципи сифатида эътироф этиш жоиз.

Бундай процессуал-ҳуқуқий ғоя асосида жиноят-судлов ишлари юритувини ташкил қилиш мамлакатимиз жиноят-процессуал қонунчилиги тажрибасида мавжуд. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси ЖПКнинг 582-586-моддалари назарда тутган ярашув тўғрисидаги ишларни юритиш шакли амалда жабрланувчи ва айбланувчи (гумон қилнувчи, судланувчи)нинг ярашиш ихтиёрига асосланади. Албатта, ЖПКнинг 585-моддаси ушбу “ихтиёрлар”ни амалга ошириш шартлари сифатида: а) айбга чин кўнгилдан пушаймон бўлиш; б) жиноят оқибатида етказилган зарарни бартараф этиш; в) ярашиш учун розилик; г) содир қилинган қилмишдан оғирроқ жиноят таркиби белгиларининг мавжуд эмаслиги кабиларни белгилаб қўйган.

Шунингдек, мамлакатимизда чоп этилаётган илмий мақолаларда таъкидланаётган ва жиноят-процессуал қонунига жорий этиш мақсадга мувофиқлиги **иддао** этилаётган “келишув сулҳи” тўғрисидаги процессуал тартибда ҳам [5, 25-бет.], кўпчилик ҳолларда жиноят процесси иштирокчиларининг “ихтиёри” зарур.

Демак, жиноят процесси учун муҳим бўлган ушбу икки ғоя, яъни (а) мақсадга мувофиқлик ҳамда (б) жиноят-судлов ишларини юритишнинг мақсадга мувофиқ муддатлари ҳақидаги тушунчалар умумий процессуал-ҳуқуқий асосга ва ўзаро алоқага эга бўлса-да, лекин уларда алоҳида процессуал муносабатларни тартибга солишга тааллуқли жиҳатлар мавжуд. Мазкур тушунчаларни ажратиб турувчи процессуал омилларга қуйидагилар:

Биринчидан, процессуал муносабатларнинг келиб чиқиш асосларига мувофиқлиги тушунчаси бўлиб, унинг мазмуни шундан иборатки, қайд этилган икки

принцип ҳам (а) ўзига хос процессуал шартлар асосида вужудга келади. Масалан, мақсадга мувофиқлик принципи – фақат ишнинг кейинги ҳаракат йўналиши учун муҳим бўлган қарорни қабул қилиш имконига эга шахснинг ихтиёрига асосланади ҳамда мана шу ихтиёрни амалга ошириш тартиб ва қоидаларини қўриқлайди. (б) Жиноят-судлов ишларини юритишнинг мақсадга мувофиқ муддатларини ифода этувчи ғоя эса, процессуал ҳаракатларни амалга ошириш ва процессуал-ҳуқуқий актларни қабул қилиш шартлари асосида вужудга келади;

Иккинчидан, процессуал муносабатларни келтириб чиқарувчи асосларга мувофиқлиги бу-таҳлил этилаётган процессуал ғояларни рўйбга чиқиши туфайли у вужудга келтирадиган муносабатлар ҳам ўзига хос фарқларга эга. Чунончи, мақсадга мувофиқлик принципи моҳиятдан жиноят-процессуал муносабатларнинг енгиллаштирувчи, яъни ё тугатиш, ёхуд муносабатларнинг енгилроқ шаклига қараб ривожланиш хусусиятини ифода этса (масалан, ярашганликка оид ишларни юритиш), мақсадга мувофиқ муддатлар принципи асослари қонунда белгиланган муддатларни назарда тутиш билан бирга, жиноят ишининг ҳуқуқий ва фактик мураккаблиги, жиноят процесси иштирокчиларининг хатти-ҳаракатларининг жадаллиги, суд, прокурор, терговчи, тергов органининг бошлиғи, суриштирувчи ва суриштирув органининг бошлиғи томонидан ишни ўз вақтида қўриб чиқиш, иш бўйича олиб бориладиган ҳаракатларни ўз вақтида амалга ошириш ҳамда процессуал қарорларни ўз вақтида қабул қилиниши каби омилларни назарда тутати;

Учинчидан, процессуал ғоянинг қамрови билан боғлиқ ўзига хослик принципи бўлиб, мазкур принципларга алоқадор бўлган процессуал муносабатларнинг ҳажмига оид тушунчани киритиш мумкин. Жумладан, агар мақсадга мувофиқлик асосан процессуал муносабатнинг муайян тартибини вужудга келишида бевосита ишнинг юритувида иштирок этаётган шахс ихтиёри билан боғлиқ ҳуқуқий ҳолатни намоён этса, мақсадга мувофиқ муддатлар эса жиноят-судлов ишларини юритиш муносабатларининг вужудга келиши, кечиши ва тугатилишига оид яхлит жиноят процесси фаолиятини амалга оширишнинг белгиланган вақти тўғрисидаги тушунчадан иборатдир. Албатта, ушбу муддатлар юритилаётган ишнинг тоифаси, хусусияти, жиноят ишини юритувчи шахсларнинг ўз ваколатларини амалга ошириш жиҳатлари ва бошқа процессуал белгиларга монанд бўлиши мумкин.

Шунингдек, ишда қатнашаётган шахс(лар)нинг ихтиёри уни юритиш муддатларига таъсир кўрсатиши мумкин. Масалан, айбланувчи (гумон қилинувчи, судланувчи) жабрланувчи билан ярашганда, ишнинг юритуви кейинчалик соддалашган тартибда амалга оширилиб, ишни юритишга сарф этиладиган вақт кескин қисқариши мумкин. Мақсадга мувофиқ муддатлар нафақат ишни юритишни қисқартиришни, балки ишни юритиш учун зарур бўлган вақтни назарда тутиб, айрим ҳолларда процессуал фаолиятни амалга ошириш муддатларини узайтириш имкониятларини ҳам ишга солади.

Юқорида юритилган таҳлиллар юзасидан қуйидаги хулосага келиш мумкин. Яъни жиноят-судлов ишларини юритишнинг мақсадга мувофиқ муддатлари жиноят процессида вужудга келадиган, кечадиган ва ривожланадиган муносабатларни тартибга солиш

моделининг муҳим ғояси сифатида хизмат қилади. Ушбу принципнинг аҳамияти ҳам жиноят-судлов ишларини юритишнинг жадаллигини таъминлаш воситасида шахс ҳуқуқ ва қонуний манфаатларининг муҳим ва жиддий кафолати сифатида мавжуд бўлишдан иборатдир.

Адабиётлар рўйхати:

1. Баландин В. Н. Принципы юридического процес-са: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов: 1998. – С.3.
2. Логунов О. В. Система принципов современного российского уголовного судопроизводства. –СПб.: 2004. – С.377.
3. Федеративная Республика Германия. Уголовно-процессуальный кодекс. –М.: Манускрипт, 1994.
4. Муҳамедов Р. Фуқаролик процесси. Ўқув қўлланма. –Т.: “Қонун ҳимоясида” нашр., 1999.; Мухитдинов Ф.М. Жиноят процесси: моҳият, мазмун, шакл. –Т.: “Адолат”, 2002; Лукьянова Е.Г. Теория процессуального права. – М.: 2003; Хатуева В.В. Реализация частного (диспозитивного) начала в уголовном судопроизводстве: Автореф. дисс... д-ра. юрид. наук. –М., 2006.
5. Туляганова Г.З., Файзиев Ш.Ф., Раҳманова С.М. Перспективы внедрения упрощенных процедур в уголовное судопроизводство Республики Узбекистан // Сборник материалов международного круглого стола: «Современные проблемы криминалистики», посвященного 60-летию профессора кафедры уголовно-процессуального права и криминалистики Казахского Гуманитарно-Юридического Университета Ким К.В. 23 января 2015 года. Астана: ТОО «КазГЮУ Консалтинг», 2015. – С. 25.